

SURİYE İÇ SAVAŞI'NA FEMİNİST BİR YAKLAŞIM

A FEMINIST APPROACH TO SYRIAN CIVIL WAR

Murat ÜLGÜL*

ÖZ

Altıncı yılını dolduran Suriye İç Savaşı'na şimdiye kadar genel anlamda realpolitik açıdan yaklaşmış, gerek siyasi arenada gerekse akademik düzeyde devletlerin ve yerel aktörlerin çıkarları temel alınarak çözüm önerileri geliştirilmiştir. Devletlerin ve yerel aktörlerin çıkarlarına, amaçlarına ve birbiriyle mücadelesine odaklanan yaklaşımların en büyük eksikliği, iç savaşlardan en çok yara alan sivillerin ve özellikle kadınların savaş sırasında yaşadıkları ve daha da önemlisi savaş sonrası yaşayacakları problemlere çözüm üretememesidir. Bu bağlamda bu çalışma Suriye İç Savaşı'nı feminist yaklaşımların üzerinde durduğu üç konu üzerinden analiz etmektedir: kadınların savaş sırasında yaşadıkları problemler, kadınların siyasi katılımı ve kadınların askeri yapılardaki konumları. Bulgular göstermektedir ki, Suriyeli kadınlar savaşın şiddetini yoğun bir şekilde yaşamalarına rağmen barış sürecinde seslerini duyurmada büyük güçlük yaşamaktadırlar. Öte yandan, Suriye İç Savaşı kadınların askeri yapılara katılımını pozitif yönde etkilese de, bu katılım genel olarak devletlerin ve erkek egemen sistemin çıkarlarına hizmet ediyor görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, İç Savaş, Feminizm, Kadın Savaşçılar, Siyasi Katılım.

* Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon, mulgul@ktu.edu.tr

* Makale Geliş Tarihi: 13.04.2017
Makale Kabul Tarihi: 12.09.2017

ABSTRACT

So far the Syrian Civil War, which is in its seventh year, has been analyzed through realpolitik perspectives. Both in politics and in literature, the solutions offered have been based on the interests of states and local actors. The major deficiency of the approaches focusing on the interests, objectives and the competition of states and local actors is their inability to produce solutions to the problems of civilians, especially women, during the conflict and afterward. In this respect, this study will analyze the Syrian civil war through three subjects at the core of feminist approaches: the suffering of women during the civil war, their political participation and their role in the military structures. As the evidence shows, although Syrian women feel the violence of war in an intense way, they have difficulty in making their voices heard in the peace process. On the other hand, while the Syrian civil war has a positive effect on the women's participation in the military structures, it seems that this participation serves the interests of states and the masculine system.

Keywords: Syria, Civil War, Feminism, Female Fighters, Political Participation.

GİRİŞ

2011 yılının Şubat ayında Arap Baharı adı verilen ve Orta Doğu genelinde baskıcı rejimlere karşı demokratik hak ve özgürlüklerin dile getirildiği sürecin bir parçası olarak Suriye'de Beşşar Esad yönetimine karşı gösteriler başlamış, Mart ve Nisan aylarında ülke geneline yayılan gösterilere Suriye yönetimi yoğun şiddet kullanarak karşılık vermiştir (Human Rights Watch, 2011a). Mısır ve Tunus örneklerinde olduğu gibi kısa sürede sonuçlanması beklenen gösteriler, hükümetin taviz vermeme politikası, muhalefet güçlerinin - üçüncü aktörlerin de yardımıyla - silahlanıp şiddete başvurması ve bu kaos ortamından faydalanıp bölgede güçlenen Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) radikal terör örgütünün şiddet sarmalına katılmasıyla altı yıldır devam eden bir iç savaşa doğru ilerlemiştir. Suriye'deki iç savaşın bu kadar uzun sürmesinde en önemli faktörlerden biri kuşkusuz buradaki gelişmelerin bölgesel ve küresel güç dengelerine yapacağı etkidir. Küresel düzeyde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya'nın bölgede ufak çapta bir soğuk savaşa girmesi (The Telegraph, 2016), bölgesel düzeyde Türkiye, İran, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin nüfuz mücadelesi (Fuller, 2016: 371-387), son olarak da yerel düzeyde

Kürt, Sünni ve Şii gruplar arasındaki güç mücadelesi¹ konuya doğal olarak realpolitik açıdan yaklaşılmasını sağlamış; bu bağlamda, gerek siyasi arenada gerekse akademik düzeyde devletlerin ve yerel aktörlerin çıkarları temel alınarak çözüm önerileri geliştirilmiştir (Jenkins, 2014; Galbraith, 2016; Collins ve Tahhan, 2017).

Devletlerin ve yerel aktörlerin çıkarlarına, amaçlarına ve birbiriyle mücadelesine odaklanan yaklaşımların en büyük eksiği, iç savaşlardan en çok yara alan sivillerin ve özellikle kadınların savaş sırasında yaşadıkları ve daha da önemlisi savaş sonrası yaşayacakları problemlere çözüm üretilmemesidir. Bu durum en açık şekilde 1990'ların başında eski Yugoslavya'da yaşanan iç savaşta gözlemlenmiş, fakat aradan yaklaşık olarak 25 sene geçmesine rağmen bu savaşta yaşananların benzerinin Suriye İç Savaşı'nda tekrarlanmasının ve mevcut problemlere çözüm üretilmemesinin önüne geçilememiştir. Bu déjà vu hissinin yaşanmasının en önemli sebeplerinden birisi iç savaşların çözümlenmesine yönelik politika yapımında feminist yaklaşımların halen ağırlıklı olarak görmezden gelinmesidir. Bu çalışma güncel bir konu olan Suriye krizini feminist bir yaklaşımla ele alarak Suriye İç Savaşı'nın çözümü tartışmalarında bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışma feminist bir yaklaşımla üç konuyu ele alacaktır. İlk olarak Suriye İç Savaşı sırasında kadınların sadece kadın oldukları için yaşadıkları sorunlar örnekleriyle açıklanacak, bu sorunları sona erdirmenin barış için ne kadar elzem olduğu ortaya konulacaktır. Bu her ne kadar önemli bir konu olsa da bazı feministler sadece kadınların yaşadıkları problemlere odaklanmanın kadınları pasif aktör konumuna düşürdüklerini, bunun da mevcut erkek egemen düzenin istediği bir sonuç olduğunu ileri sürmektedir. Bu sebeple ikinci ve üçüncü konular kadınların iç savaşta aktif rolüne odaklanacaktır. Bir yandan iç savaşın çözüm çabalarında kadınların politik aktivizmi incelenecek, erkek egemen bir sistemde kadınların nasıl çözüm görüşmelerinde masada yer kapma mücadelesi gösterdikleri ortaya konulacaktır. Diğer yandan kadınların liberal feminizm doğrultusunda asker-savaşçı kimlik taşıma mücadeleleri de incelenecek, fakat bu konuya eleştirel bir bakış açısı getirilerek bu mücadelenin çıkar-odaklı mevcut sistemi nasıl beslediği ortaya konulacaktır.

1. İÇ SAVAŞTA KADIN OLMAK

Teknoloji değiştikçe savaşlar değişmekte, savaşlar değiştikçe savaşın kuralları da değişmektedir. *Braveheart* ya da *Game of Thrones*'da romantik şekilde

¹ Bu noktada Türkiye ve Suriye'deki Demokratik Birlik Partisi (PYD) arasındaki mücadelenin yerel ve bölgesel bir nitelik gösterdiği gözden kaçmamalıdır. Yine Suriye'deki Sünni ve Şii gruplar homojen olarak düşünülmemeli, bunlar arasındaki fikir ayrılıklarının kendi aralarında da şiddetli çatışmalara ve güç mücadelesine sebep olduğu dikkate alınmalıdır.

sunulan, iki grubun uzun yemyeşil çayırarda ya da karlı topraklarda birbirlerini öldürmeden önce karşılıklı uzun uzun bakıştıkları savaşlar çoktan geride kalmışlardır, askeri kıyafetli profesyonel orduların karşılaştıkları I. ve II. Dünya Savaşları da. Bugünün savaşlarının ne belirli coğrafyası ne de belirli savaşı vardır. Her yer savaş alanı olduğu gibi herkes savaşan da olabilmektedir; yeter ki düşman öyle algılasın. Bu durumun en vahim sonucu savaşlardan zarar gören sivillerin oranının hızla artması ve sivilleri koruma amaçlı uluslararası hukuki düzenlemelerin bile bu artışı önleyememesidir. Çok sayıda araştırma yirminci yüzyılın başındaki savaşlarda toplam ölümler içerisinde yüzde 10-15 civarında olan sivil kayıpların yüzyılın sonunda yüzde 90-95'lere vardığını çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır (Hoffman ve Weiss, 2006: 73). Özellikle kadın ve çocukların hedef alındığı yeni savaşlar eski savaşların çözüm yollarını - örneğin, aktörlerin ortak paydada anlaşması - geçersiz kılmaktadır çünkü artık savaşların toplumlarda yarattığı tahribat daha ciddi boyuttadır.

Kadınların savaşlarda hedef alınması yeni bir olgu değildir. Savaş sırasında yaşadıkları sorunlar da tek boyutlu olmaktan uzaktır. Literatürde kadınların savaş sırasında en çok maruz kaldıkları şiddet türü olarak tecavüze geniş yer verilmektedir. Antik çağdan itibaren kadınlar farklı toplumlar tarafından çoğu kez savaş ganimeti olarak görülmüş, savaş sırasında tecavüz normal bir savaş eylemi olarak algılanmıştır (Gaca, 2011: 73-88). Hatta II. Dünya Savaşı sırasında Japonya, işgal ettiği topraklarda askerlerinin cinsel ihtiyaçlarını karşılamak için “rahatlatıcı kadınlar” sistemi uygulamak suretiyle tecavüzü kurumsallaştırma yoluna da gitmiştir (Hicks, 1995). Fakat konuya dikkat -haberleşme teknolojisindeki ilerlemenin de katkısıyla- Yugoslavya İç Savaşı sırasında yaşanmış, kadın bedeninin nasıl bir savaş alanı haline geldiği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu savaş sırasında Sırpların yönetimindeki Yugoslav Federal Ordusu tecavüzü sistematik bir şekilde bir etnik savaş stratejisi olarak kullanmış, diğer etnik gruplara mensup kadınlara tecavüz edildiği toplama kampları kurulmuş, kadınların kürtaj yoluna gitmemeleri için de hamileliklerinin ileri safhalarına kadar zorla bu tecavüz kamplarında tutulmaları sağlanmıştır (Mladjenovic ve Hughes, 2000: 248). Yugoslavya İç Savaşı'nda tecavüzün savaş sırasında kaosu yarattığı basit bir suç eyleminden öte rasyonel bir savaş stratejisi olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Natalja Zabeida “savaş tecavüzü”nün çeşitli amaçları taşıdığını ileri sürmüştür. Birincisi, tecavüz, kadının ve karşı etnik grupların benliğini ve sağlığını hedef alarak bireysel ve toplumsal kimlikler üzerinde tahribata yol açmakta, silahlı çatışmadan daha az riskli olarak karşı tarafın etnik kimliği üzerinde daha uzun vadeli yaralayıcı etki yaratmaktadır. İkincisi, tecavüz erkekler arasında bir “iletişim” aracı vazifesi görmekte, kadın bedeni üzerinden karşı tarafın zayıflığı ve kendine ait olanı koruyamayacağı mesajı verilmek

istenmektedir. Eğer savaş belirli bir toprak parçası için yürütülüyorsa kadına tecavüz ile toprağın hakimiyeti arasında bir bağ kurulmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, üçüncüsü, tecavüz diğer etnik grupların toprakları ve çevreleri ile bağlarını koparmada bir araç vazifesi görmektedir. Çoğu kez tecavüz eyleminin mağdurun evinde, ailesi ve komşularının gözü önünde gerçekleşmesi ile kişinin çevresi ile bağları kopartılmakta, kötü anılardan kurtulmak isteyen bireylerin topraklarını terk etmeleri sağlanarak kişinin kendisine zorunlu göç uygulaması sağlanmaktadır. Bunun sonucunda paylaşılmayan topraklarda dolaylı bir etnik temizlik gerçekleşmektedir. Son olarak, tecavüz diğer grupların toplumsal dokusuna zarar vermekte, aile kurumunu hedef alarak ve bazı toplumlarda tecavüze uğrayan kadınları hedef alan “namus cinayetleri”ne sebep olarak karşı toplumların kendi içinde savaştan sonra bile huzur bulmalarını engellemektedir (Zabeida, 2010: 17-30).

Tecavüz kadınların iç savaşlarda yaşadıkları tek şiddet ya da zorluk kaynağı değildir. Belirtildiği gibi bugünün savaşlarında savaş alanı muğlak bir terim haline gelmiş, sivil alanlar hedef alındığı gibi siviller de silahların ve bombaların hedefi haline gelmiştir. Bu bağlamda iç savaşlar sivillerin kendi yaşamlarını idame ettirmeleri için gerekli olan sağlık, gıda, eğitim, ulaşım gibi sosyal hizmetleri yeterli düzeyde alamamalarına neden olurken, bu durum en çok kadınların ve çocukların hayatlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan, silah bulmanın kolaylığı, savaş sırasında erkeklerin yaşadığı şiddet atmosferi, işsizlik ve temel hizmetlere ulaşma zorluğu gibi faktörler kadınlara yönelik aile içi şiddetin artmasını sağlamış, bu durum Sırbistan’dan Filistin’e, Kamboçya’dan Doğu Timor’a kadar birçok çatışma bölgesinde, çatışma sırasında ve sonrasında gözlemlenmiştir (Rehn ve Sirleaf, 2002: 14-15).

Kadınların iç savaş sırasında yaşadıkları güçlükler savaş sonucunda kendileri ya da aile bireyleri savaşa katıldıklarında daha da zorlaşmaktadır. Çatışma hükümet ve karşıt gruplar arasında yaşanıyorsa, kadınların devlete karşı bir protesto eylemine katılmaları bile uzun süre hapiste tutulmalarına yetmekte, hukukun genel olarak görmezden geldiği çatışma ortamında kadınlar uzun süre hapiste tutulabilmekte, işkenceye maruz kalmakta ve cinsel içerikli saldırılara maruz kalabilmektedir. Kadınlar aktif olarak çatışmaya katılıyorsa, tecavüz konusunda açıklanan rasyonel amaçlara benzer sebeplerle karşıt gruplar tarafından spesifik olarak hedef seçilebilmektedir. Kadınların yaşadığı sorunlar aile bireyleri savaşa katıldığında da sürmekte bazı durumlarda savaşın ya da savaşma potansiyeli olan aile bireyelerine gözdağı vermek için kadınlar rehin tutulmakta ve cinsel içerikli saldırılara maruz kalmaktadır (Nassar, 2015: 10-11). Bazı ataerkil toplumlarda kadınların kısa süreliğine gözaltına alınması bile cinsel saldırı olduğu varsayımını doğurmakta ve “saflığı” bozulan kadın kendi ailesi ve toplumundan dışlanmakta (ibid., 8) ve “namus cinayeti”ne bile kurban

gidebilmektedir. Aile bireyleri savaş sonucunda öldüğünde ise kadınlar güvenliklerini sağlamak için istemedikleri biriyle bazen mecburen bazen de zorla evlen(diril)mekte ya da daha güvenli ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadır. Göç etmek yaşanan sorunları bitirmemekte, zorlu yaşam şartları devam eden kadınlar, üstelik bir de yalnızlarsa, göç kamplarında ya da yaşadıkları ülkelerde cinsel içerikli saldırılara maruz kalabilmektedir. Çoğu zaman göçmenler yeni ülkelerinde zorlu bürokratik engellerle karşılaşmakta ve bu onların temel hizmetlere ulaşımını zorlaştırmaktadır. Ve son olarak, göç edilen ülkedeki toplum göçmenlere karşı düşmanca tutum aldığında kadınlar toplumsal baskı ve saldırılara maruz kalabilmektedir.²

Görüldüğü üzere kadınlar iç savaşlarda hem doğrudan hem de dolaylı olarak şiddete maruz kalmakta ve savaşın yarattığı sorunları uzun süre hissetmektedirler. Feminist yaklaşımlar önemli toplumsal, ekonomik ve siyasi etkilerinden dolayı kadınların savaş sırasında ve sonrasında yaşadıkları sorunlara son vermeden barış sağlanamayacağını öne sürmekte, fakat mevcut erkek egemen sistemlerin ve yaklaşımların bu gerçeği göz ardı ettiğini iddia etmektedirler. Aynı zamanda bazı feminist yaklaşımlar kadınlara sadece “acı çeken, zayıf, pasif” savaş mağdurları olarak yaklaşmanın mevcut erkek egemen sistemleri güçlendirdiğini belirtmekte ve kadınların savaş ve barış konusunda yapacağı katkılarda yanlış varsayımlar doğuracağı konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar kadınların aynı zamanda güçlü aktörler olduğunun altını çizirken, hem barış inisiyatiflerinde hem de savaş yapımında kadınların aktif katılımcı rolünün unutulmaması gerektiğini belirtmektedirler (Jenichen, 2010: 137). Örneğin, liberal feministler kadınların yetenek bakımından erkeklerle eşit olduğunu vurgularken, kadınların herhangi bir cinsel ayrımcılığa uğramadan tüm sosyal ve siyasi rollerde erkeklerle eşit biçimde katılmasını talep etmektedirler. Kadınların doğası gereği barışçıl olduğunu reddeden bu yaklaşım, siyasi roller kadar askeri konularda da kadınların ayrıma tabi tutulmasına karşı çıkmaktadır (Goldstein, 2001: 39-41). Farklılık feministleri ise kadınların sosyal rolleri (örneğin, annelik) gereği insan ilişkilerinde erkeklere nazaran daha yapıcı olduğunu ve barış görüşmeleri konusunda daha etkin olacağına vurgu yaparken, askeri kurumlara katılmayla erkek egemen sistemin değiştirilemeyeceğini iddia ederek kadınların askeri kurumlara katılımına karşı çıkmaktadırlar (ibid., 41-48). Askeri kurumlara katılma konusundaki fikir ayrılığına rağmen tüm feministler siyasi sorunların ve iç savaşların çözüme kavuşmasında kadınların oynadığı/oyunacağı aktif role vurgu yapmaktadırlar.

² 1989 yılında kurulan Women’s Refugee Commission (Kadınların Göç Komisyonu) dünyanın birçok bölgesinde kadınların ve çocukların göç öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşadıkları sorunlara dair çalışmalar yapmakta ve uluslararası kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmeye çalışmaktadır.

Mevcut akademik literatüre ve politika yapım süreçlerine baktığımızda bu taleplerin karşılandığını söylemek oldukça güçtür. Soğuk Savaş sonrasında, özellikle eski Yugoslavya ve Ruanda'daki çatışmalarla birlikte iç savaşların uluslararası güvenliği daha fazla tehdit eder hale gelmesi ve bununla bağlantılı olarak konuya dair akademik eserlerin sayısındaki artışa rağmen,³ başat iç savaş teorileri ne kadınların savaşta yaşadıkları zorluklara ne de kadınların bu çatışmalardaki siyasi ve askeri rollerine vurgu yapmışlardır. Mevcut literatürün bir kısmı rasyonel seçim teorisi kapsamında devletlerin ve yerel aktörlerin zarar analizine vurgu yapmış, bu bağlamda güvenlik paradoksu (Posen, 1993), bilgi edinme başarısızlığı ve taahhüt problemi (Lake ve Rothchild, 1996), ekonomik menfaatler (Collier ve Hoeffler, 1998) ve siyasi amaçlar (De Figureiredo ve Weingast, 1999) gibi kavramlarla iç savaşları açıklamışlardır. Bir başka grup ise iç savaşları açıklarken grup duyguları (McDoom, 2012), kimlik çatışmaları (Horowitz, 1985), sembolik siyaset (Kaufman, 2001) gibi sosyopsikolojik faktörlerle teorilerini geliştirmişlerdir. Başat literatür erkek egemen sistemin etkilerine, kadınlara yönelik orantısız şiddete ve kadınların siyasi ve askeri rollerine ilgi göstermeyerek iç savaşların açıklanmasında ve çözümünde feminist yaklaşımların eksikliğini yoğun şekilde hissetmektedir.

Feministler siyasi alana baktıklarında da benzer bir ilgisizliğe şahit olmaktadır. Kadınların siyasi alanda katılımlarını artırma çabaları yeni başlamış bir durum değildir. Aralık 1979 tarihli Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi'nin 7. maddesi ile Birleşmiş Milletler (BM) üye devletlerden, kadınların siyasi katılımına yönelik her türlü ayrımcılığın kaldırılmasını istemiştir (UN Women, 1979). 3 Aralık 1982 tarihinde ise BM Genel Kurulu, Uluslararası Barış ve İşbirliğini İlerletmeye Kadınların Katılımı Hakkında Deklarasyonu kabul ederek ulusal ve uluslararası politika yapımında kadınların katılımının önemli rolüne vurgu yapmıştır (United Nations General Assembly, 1982). BM'nin kadınların siyasi katılımını, artırmaya yönelik bir diğer adımı, 4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen Dördüncü Kadınlar Dünya Konferansı'nda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Hareket Platformu bildiriyle gerçekleşmiştir. Belgede daha önce kabul edilen, kadınların ülkelerinin yasama ve yürütme mercilerinde yüzde otuz oranında yer alması hedefinin gerçekleşmediği vurgulanmış, hatta kadınların temsilde ekonomik, siyasi ve ekonomik değişimler neticesinde gerileme olduğu bile ifade edilmiştir. Bildiri kadınların temsili konusunda belirtilen hedefe ulaşmak için devletleri pozitif ayrımcılık uygulamaya çağırırken, "kadınlar ve silahlı çatışma" başlıklı kısmında çatışma bölgelerindeki kadınların korunması, kadın göçmenlere

³ Soğuk savaş sonrasında görülen iç savaşların en önemli özelliği bunların daha çok etnik farklılıklar düzleminde görülmesidir. Etnik savaşların sayısı 1980'lerden itibaren devrimci savaşların sayısını geçmeye başlamış (Center for Systemic Peace), akademisyenlerin iç savaşla ilgili çalışmaları da bu sebeple daha çok etnik çatışmalara yoğunlaşmıştır.

yardım edilmesi, kadınların barış kültürünün oluşmasına katkısının teşvik edilmesi ve kadınların çatışmaların çözümü sürecinde karar-alma mercilerine katılımı stratejik amaçlar olarak sıralanmıştır (UN Women, 1995).

1990'lı yıllarda iç savaşların sivillere etkisi kadınların çatışma sürecinde siyasi katılımını daha önemli hale getirmiş, bu konuda en kritik adım 31 Ekim 2000 tarihinde kabul edilen 1325 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı olmuştur. Söz konusu karar çatışmaların önlenmesi ve çözümünde, barış görüşmelerinde, barış yapımı ve sürdürülmesinde, insani eylemlerde ve çatışma sonrası yeniden yapılanmada kadınların önemli rolüne vurgu yapmış, bu nedenle barış ve güvenliğin sağlanmasında kadınların eşit temsilinin ve mutlak katılımının sağlanması çağrısında bulunulmuştur. Karar ayrıca kadınlara yönelik cinsel içerikli saldırıların önlenmesi konusunda da çatışan bütün tarafların özel önlemler almasını talep etmiş, kararların uygulanması için de BM bünyesinde mekanizmalar oluşturmuştur (United Nations Security Council, 2000). Kağıt üzerinde kadınların barış süreçlerindeki önemi daha sonra çeşitli Güvenlik Konseyi kararlarında tekrarlanırsa da pratikte önemli bir ilerleme olmamıştır. 2012 yılında yapılan bir araştırma, Soğuk Savaş'ın bitiminden Suriye İç Savaşı'na kadar olan dönemde gerçekleşen 31 önemli barış görüşmesinde kadınların imzacılar arasında oranının yüzde 4, baş müzakereciler arasında yüzde 2.4, müzakereciler arasında yüzde 9 ve dinlenen şahitler arasında sadece yüzde 3.7 olduğunu ortaya koymuştur. Birçok uluslararası belgenin kabulüne rağmen kadınlar barış görüşmelerinde katılım konusunda günümüzde marjinal bir konumda kalmaya devam etmiş; konumuz açısından daha önemlisi Irak ve Yemen gibi Suriye ile coğrafi ve kültürel yakınlık taşıyan ülkelerde kadınların barış görüşmelerine katılım oranı yüzde sıfır olmuştur (UN Women, 2012: 3-5). Al-Ali ve Pratt'ın ortaya koyduğu üzere, 2003 Irak Savaşı sırasında Amerikan yönetimi kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal güçlerini artırmayı operasyonun amaçlarından biri olarak sunsa da, ilerleyen zamanlarda siyasi çıkarların dini ve etnik kimlikler bağlamında oluşmasına izin vermiş, bu durum da kadın haklarını ve kadınların siyasi katılımını olumsuz yönde etkilemiştir (Al-Ali ve Pratt, 2009: 65).

Kadınlar iç savaşlarda askeri katılım bakımından da tarih boyunca marjinal kalmışlardır. Feministlere göre, erkek egemen sistemlerin kadınlar üzerindeki baskıcı tutumlarının etkisiyle kadınlar tarih boyunca fiziksel ve kültürel bahaneler eşliğinde askeri yapılardan dışlanmış; oluşturulan maskülen ve hiyerarşik sosyal normlar erkeklere agresiflik, cesaret, koruyucu, doğruluk gibi özellikler yüklerken, kadınlara zayıf, aciz, korunması gereken kişiler kimliği vermiş; bu normatif hiyerarşik yapı kadınların erkeklerle aynı fiziki ve sosyal özellikleri göstermediği sürece erkek egemen askeri yapılara girmesine engel oluşturmuştur (Via, 2010: 43-44). Cinsiyet ve savaş arasındaki ilişkileri incelediği

eserinde Joshua Goldstein askeri yapılarda kadınlara yönelik yapılan ayrımı ortaya koymuş, günümüz ordularının yüzde 97'sinin erkeklerden oluştuğunu ve yaklaşık 200 kadar ülkenin sadece altısında kadınların tüm askerler arasındaki oranının yüzde 5'i geçtiğini belirtmiştir. Goldstein ayrıca Soğuk Savaş döneminde kadınların BM Barış Gücü'ndeki oranının yüzde 0.1'den az olduğunu gösterirken (Goldstein, 2001: 10-11), aynı kurumu Soğuk Savaş sonrası için inceleyen bir başka çalışma Kosova, Bosna-Hersek, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Doğu Timor'da bulunan Barış Gücü birliklerinde kadınların artan varlıklarına rağmen aşırı maskülen normlarla mücadele etmek zorunda kaldıklarını ortaya koymuştur (Keeney-Mischel, 2010).

Kadınların askeri birliklere yoğun katılımına geçmişte zaman zaman şahit olunsa da bunlar daha çok devletlerin çıkarları ya da erkek egemen sistemin özellikleri bağlamında gerçekleşmiş, savaşlar bittiğinde de eski hiyerarşik cinsiyet ilişkilerine geri dönmüştür. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus kadınların oluşturdukları *Ölüm Taburları*'nın ana işlevlerinden birisi hiyerarşik maskülen normlar üzerinden erkekleri utandırmak suretiyle savaş meydana çekmek olurken (Goldstein, 2001: 73-74), Sovyetler Birliği aynı stratejiyi İkinci Dünya Savaşı sırasında da takip etmiş, 1943'lere doğru Sovyet ordusunun yaklaşık yüzde 8'ini oluşturan 800,000 kadın savaş pilotu, tankçı, otomatik tüfekçi ve diğer rollerde Doğu cephesinde savaşmıştır. Savaşın getirdiği yıkım bir yandan kadınların savaşçı olarak katılımını elzem kılarken, diğer yandan bu durum savaş propagandası olarak kullanılmış; erkekler maskülen normlar üzerinden savaşmaya teşvik edilirken, Sovyet yöneticiler ülkelerinde kadın-erkek eşitliğine vurgu yaparak Batı'ya karşı üstünlüklerini vurgulamıştır. Fakat savaşın ardından tekrar eski hiyerarşik sosyal yapıya dönmüş, kadınlar savaşta azalan nüfusun tekrar artışını sağlamak üzere eski rolleri olan annelik ve eş olmaya geri döndürülmüştür (Nazemroaya, 2014).

1970'den 1991 yılına kadar Etiyopya'ya karşı silahlı mücadele veren Eritre Halkının Kurtuluş Cephesi örgütü de kadınların savaş sırasında yaşadıkları özgürlükleri erkek egemen sistemler yüzünden savaş sonrasında kaybettiklerine verilebilecek örneklerden biridir. Eritreli kadınlar örgütün silahlı gücünün üçte birini oluşturmasına ve bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynamalarına rağmen bağımsızlık sonrasında geleneksel maskülen sosyal statülerin kendilerini sınırlamasına engel olamamışlar, askeri rolleri bırakıp toplumun onlara verdikleri annelik ve eş olma rollerini kabullenmeye zorlanmışlardır (Hale, 2000). Benzer bir duruma Afganistan'da da rastlanmış, 2001 yılında ABD Taliban'ı devirerek Afgan kadınları özgürlüğe kavuşturduğunu ilan etmiş ve kadınların askeri birliklere katıldığı bir dönem başlamıştır. Fakat ABD bölgeden çekilip savaş bittiğinde kadınlar tekrar hiyerarşik maskülen normlara mahkûm bırakılmış, ilk kadın Afgan savaş pilotu Niloofar Rahmani geleneksel kadın

rolüne uymadığı için tehdit edildiği gerekçesiyle ABD'den sığınma istemek zorunda kalmıştır (Blau, 2016). Kısaca, Hale'in ifade ettiği üzere “askeri sığınaklardaki hayat demokrasi gibi görünmüş” (Hale, 2000: 344) fakat savaş hiyerarşik maskülen normların terk edilmeyip sadece askıya alındığı bir süreç olmuştur.

2. SURİYE İÇ SAVAŞI'NDA KADIN OLMAK

Yukarıda açıklanan üç husus -kadınların savaş sırasında yaşadığı sorunlar, kadınların siyasi katılımı ve askeri yapılarıdaki konumları- bu bölümde Suriye İç Savaşı bağlamında analiz edilecektir. Görüleceği üzere geçmişteki savaşlardan farklı olmayarak kadınlar Suriye'de de stratejik olarak hedef seçilirken, yaşadıkları sorunlar çok boyutlu ve uzun vadeli nitelikler göstermektedir. Buna rağmen kadınların barış sürecine katılımı sınırlı düzeyde kalırken, askeri yapılarıdaki katılımları ise erkek egemen toplumsal sisteme dokunmadan, devletlerin ve yerel aktörlerin çıkarları baz alınarak gerçekleştirilmektedir.

Şiddetin Her Türü: Ölüm, Tecavüz, Göç ve Dahası

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde süregelen Arap Baharı sürecinden etkilenen Suriye halkı 2011 yılının Şubat ve Mart aylarında Beşşar Esad rejiminin baskıcı politikalarına karşı sokaklara çıkmış ve protestolar eşliğinde yönetimden reform talep etmişlerdir. Suriyeli kadınlar da protestoların düzenlenmesi ve halkın örgütlenmesinde ilk günlerden itibaren aktif rol oynamışlar; örneğin, 16 Mart 2011 tarihinde Suriye İçişleri Bakanlığı'nın önünde oturma eylemi düzenleyerek ilk protestolar sırasında gözaltına alınanların serbest bırakılmasını talep etmişlerdir. Bu barışçıl protestonun şiddet yoluyla bastırılmasıyla birlikte Suriyeli kadınlar için bugün de sürmekte olan zorlu ve acı dolu bir süreç başlamıştır (Human Rights Watch, 2011b). Çatışmaların altıncı yılını doldurduğu Mart 2017 itibarıyla Suriye İnsan Hakları Ağı adlı örgüt iç savaş sırasında toplam 23.502 kadının ve kız çocuğunun öldürüldüğünü ortaya koyarken, ayrıca 20.607 can kaybının Suriye rejimi tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Örgüt ayrıca öldürülenlerin yaklaşık 10,000 kadarının 18 yaşından küçük kız çocuklar olduğunu gözler önüne sermiştir.

Tablo.1: Mart 2017 İtibariyle Suriye'de Öldürülen Kadın ve Kız Çocuk Sayısı

Mart 2011-Mart 2017 arasında öldürülen kadın ve kız çocuk sayısı	13,274 Kadın	10,228 Kız çocuğu	Toplam 23,502
Suriye rejimi ve İranlı milis güçleri tarafından	11,663	8,964	20,627
Silahlı muhalif güçler tarafından	543	284	827
Rus güçleri tarafından	316	452	768
Radikal İslami gruplar tarafından	328	208	536

Diğer aktörler tarafından	277	198	475
Uluslararası koalisyon güçleri tarafından	109	98	207
Kürt güçleri tarafından	38	24	62

Kaynak: Syrian Network for Human Rights

İç savaşlarda ölüm, özellikle spesifik boyutlarda gerçekleşiyorsa - örneğin, soykırım - veya spesifik silahlarla - örneğin, kimyasal silahlar - uygulanıyorsa, çoğu kez diğer şiddet türlerini geride bırakmaktadır. Suriye’de de kadına yönelik şiddet genel anlamda Esad rejiminin kimyasal silahları, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) terör örgütünün kan donduran öldürme metotları ve devletlerarası mücadelenin gölgesinde kalmış, kadına yönelik şiddeti yasaklayan birçok kararına rağmen, BM Güvenlik Konseyi bile konuya ilgisiz kalmıştır (Frostier, 2017: 1). Fakat son altı yılda kadınlar yoğun biçimde cinsiyet kaynaklı şiddete maruz kalmaktadır ve bu şiddet türlerinin en başında tecavüz gelmektedir. Savaşın başlamasından itibaren özellikle Suriye rejimi tecavüzü bir savaş stratejisi olarak kullanmış; başta isyana katılanları cezalandırma, bilgi toplama ve kadınların silahlı muhalefet güçlerine katılan akrabalarını vazgeçirme amaçlarıyla cinsiyet kaynaklı şiddeti yoğun olarak uygulamıştır (Bruner, 2014: 10). Kadınlara - ve bazen de erkeklere - yönelik cinsel şiddet özellikle Askeri İstihbarat Müdürlüğü’nün tutukevlerinde ve Şam’daki Genel Güvenlik Müdürlüğü’nün hapishanelerinde uygulanmış; Halep, Hama, Humus ve Dera şehirlerinde yaşamış kadınlar, cinsel şiddet korkusunu ülkeden göç etmelerinin başlıca sebebi olarak göstermişlerdir (United Nations General Assembly, 2015: 9-10). Esad rejimi böylece ülkedeki etnik yapıyı değiştirmeyi başarırken, tecavüz ve diğer cinsel şiddet eylemleri kimi durumlarda aile bireylerinin ve yerel halkın önünde gerçekleşmiş (International Federation for Human Rights, 2013: 11), böylece bireylerin içinde buldukları topluluk ve coğrafyayla ilişkisinin zarar görmesi amaçlanmıştır.

Suriye gibi muhafazakar ve ataerkil toplumlarda cinsel saldırıların etkisi uzun vadeli ve çok boyutludur. Aile onurunun kimliğin merkezinde olduğu toplumda, kadın bireylerin cinsel saldırıya uğraması birçok kez mağdurun içinde bulunduğu toplumdan soyutlanmasına, hatta aile şerefi uğruna öldürülmesine neden olmaktadır. Tecavüz edilen bir kadınla kimse evlenmek istemezken, kimi zaman bir kadının kısa süreliğine tutuklanması bile cinsel saldırının olduğu izlenimini doğurmakta ve aile kurumuna zarar vermektedir. Bu sosyal dışlanma tehdidi nedeniyle çoğu Suriyeli kadın cinsel saldırı fiilini başkalarıyla paylaşmamakta, bu da olayın yarattığı psikolojik hasarın katlanmasına sebep olmaktadır (Global Women’s Rights, 2014: 8). Bunun yanı sıra cinsel saldırıya uğrayan kadınların savaş ortamında yeterli tıbbi destek alamaması, cinsel yolla geçen hastalıklara kapılmaları ve Suriye rejim kuvvetlerinin hamile kadınların güvenlik noktalarından geçmesine izin vermeyerek onları steril olmayan

şartlarda doğum yapmaya zorlamaları kadınların vücut sağlığına da tehdit oluşturmaktadır (United Nations General Assembly, 2015: 10).

Suriye'deki iç savaşa 2013 yılından itibaren IŞİD'in de dahil olması kadınlara yönelik şiddeti daha da artırmıştır. IŞİD terör örgütü kontrolü altına aldığı topraklarda kendi radikal ideolojisi doğrultusunda sert yasalar uygulamış, Suriyeli kadınlar ve kızlar eğitim, çalışma ve serbest dolaşım gibi haklarında aşırı kısıtlamalar ile karşılaşmışlardır (United Nations General Assembly, 2016: 15). İç savaştan önce seküler bir yaşam tarzı takip etmiş olan Suriyeli kadın ve kızların başlarında kocaları veya erkek akrabaları olmadan sokağa çıkmaları yasaklanmış; 10 yaşından büyüklerin halk arasında yüzleri ve saçlarının görünmesi halinde kırbaça cezalandırıldıkları, zinadan suçlu bulunmaları durumunda ise taşlanarak idam edildikleri görülmüştür (United Nations General Assembly, 2015: 10). Ayrıca IŞİD, 2014 Ağustos'unda ele geçirdiği Irak'ın Şengal şehriden binlerce Yezidi kadın ve kızı Suriye'ye seks kölesi olarak getirmiş, "eşya gibi alınıp satılan" bu kadınlar ve kızlar yoğun fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalmıştır (United Nations General Assembly 2016, 16). Kadınlara yönelik şiddet hareketlerine silahlı muhalif örgütler de katılmış, İslami Cephe, Ahrar uş-Şam ve El Nusra gibi gruplar rehin değişiminde kullanmak üzere kadınları ve çocukları kaçırmışlardır (United Nations General Assembly, 2014: 13).

Kadınların bu şiddet döngüsünden tek çıkış yolu Suriye'den kaçarak komşu ülkelere ve mümkünse Avrupa'ya göç etmek olmuş, fakat bu süreç de bazı sorunları beraberinde getirmiştir. İlk zorluklar kaçış sürecinde başlamış, güvenlikleri için ülkelerini terk etmek isteyen kadınlar daha en baştan Suriye'deki silahlı gruplar tarafından kontrol edilen birçok güvenlik noktasında tecavüz ve cinsel saldırıya maruz kalmışlardır (Osman, 2016). Sınırdan güvenli bir halde geçilse bile komşu ülkelere varan birçok göçmen kadın kocaları savaşta öldüğünden ya da sakat kaldığından yabancı oldukları ülkelerde tüm ailenin yükünü üstlenmek zorunda kalmışlardır. Sağlık, eğitim ve gıda gibi temel ihtiyaçların zorlukla karşılandığı bir ortamda Suriyeli göçmen kadınlar sadece kendi yaşamlarını düzene koymanın değil, aynı zamanda çocuklarının da bu süreçten az etkilenmelerini sağlamaya çalışmışlardır (Human Rights Watch, 2014). Temel ihtiyaçları karşılamanın zorluğu yanında, komşu ülkelerde özellikle yalnız yaşayan kadınlar cinsel istismarın hedefi olmuş, güvenliklerini sağlamak için evlenmeyi tek yol olarak görmüşlerdir. Güvenlik ihtiyaçları ve ekonomik gereksinimler aynı zamanda çocuk evliliklerinin sayısını da artırmış, UNICEF'in Ürdün'deki Suriyeliler arasında yaptığı bir araştırmada 2014 yılının ilk çeyreğinde 18 yaşından küçük kızların evliliklerinin toplam evliliklerin neredeyse üçte birini oluşturduğu rapor edilmiştir (UNICEF, 2014).

Daha iyi bir yaşam için Avrupa ülkelerine doğru yola çıkan kadınlar ise daha büyük zorluklarla karşılaşmış, Amnesty International'ın Ocak 2016'da belirttiği üzere, hemen hemen geçtikleri tüm ülkelerde fiziksel müdahale ve ekonomik istismara uğamışlardır. Bu yolculukta cinsel istismar da sıklıkla görülmüş, özellikle yalnız kadınlar Avrupa'ya güven içinde ulaşmak ya da yemek ve koruma gibi bazı gereksinimleri sağlamak için kaçakçılarla, güvenlik güçleriyle, ya da diğer göçmenlerle cinsel ilişkiye girmeye zorlanmışlardır. Göçmen kamplarında erkeklerle aynı tuvalet ve banyo ünitelerini kullanmak zorunda kalan kadınlar cinsel istismara uğramamak için yeme ve içmeyi bile bırakmış, böylece cinsel saldırıya uğramamak için tuvalet ihtiyaçlarını azaltmayı bile denemişlerdir (Amnesty International, 2016). Almanya'ya ulaşmayı başarmış bir Suriyeli göçmen kadının "Akşamları tuvalete gitmeye korkuyorduk...Yanımızda tek bir erkek olsaydı, farklı olurdu," ifadesi göçmen kadınların yaşadıkları zorlukları yansıtırken, Avrupa ülkelerindeki sonucu belirsiz sığınmacı kabulü süreçleri Suriyeli kadınların normal bir yaşama başlamasını en modern ülkelerde bile güçleştirmektedir (Hawley, 2016).

Suriyeli Kadınların Barış Sürecine Siyasi Katılımı

Daha önce ifade edildiği gibi kadınların siyasi sürece katılımı sadece savaş zamanlarının meselesi olmayıp, 1970'lerin sonlarından itibaren BM çatısı altında hazırlanan birçok uluslararası belgede teşvik edilen bir konu olmuştur. Öte yandan, savaşların - getirdikleri bütün sorunlara rağmen - kadınların siyasi sürece katılımı için bir fırsat yarattığı da bir gerçektir. Bunun birinci sebebi, Suriye İç Savaşı'nda da şahit olunduğu gibi, kadınların günümüz savaşlarında cinsiyet odaklı ve yoğun tehlikelere maruz kalmasıyla kendilerini barış yapımının vazgeçilmez bir unsuru olarak görmeleriye, ikinci sebebi genel anlamda savaşların bir "önemli an" (*critical juncture*) işlevi görmesidir. Tarihsel kurumsalcılık teorisinin temel kavramlarından biri olan "önemli an," savaş, ekonomik kriz, askeri darbe, büyük çevresel felaketler gibi olayların eski kurumsal ve normatif mekanizmayı yıktığını; yeni oluşan süreçte ise bir ülkedeki çeşitli aktörlerin gelecekteki çıkarlarını artırmak, mevcut konumlarını güçlendirmek ve yeni kurumsal ve normatif mekanizmayı belirlemek için çetin bir mücadeleye girdiklerini belirtir (Collier ve Collier, 1991: 31). Bu bağlamda Suriye İç Savaşı da bir "önemli an" teşkil etmiş ve savaşın başlamasından itibaren Suriyeli kadınlar siyasi süreçte kendilerine yer vermeyen eski erkek egemen sistemi değiştirmek ve yeni kurumsal ve normatif mekanizmada seslerini duyurmak için mücadele etmişlerdir.

Suriye'de kadınlar savaştan önce her ne kadar seküler yönetim tarzı sebebiyle bölgedeki bazı Arap ülkelerine nazaran daha az sosyal baskı hissetmişlerse de, siyasi katılım yönünden BM'nin talep ettiği yüzde otuz

sınırının çok altında kalmışlardır. Örneğin, 2005 yılında Suriye parlamentosunda kadınların oranı yüzde on iki olmuş, yerel yönetim konseylerinde oranları ise yüzde beşi geçmemiştir. Ayrıca Esad rejimi kadınların sivil toplum örgütleri kurmalarına izin vermemiş, tek yasal kadın organizasyonu hükümet tarafından kurulan Suriye Kadınlar Birliği olmuş, diğer kadın grupları yasal olmayan bir şekilde çalışmış ve bu grupların dışarıdan yardım almaları yasaklanmıştır (Moore ve Talarico, 2015: 227). Bu bağlamda Suriyeli kadınlar da Esad rejimine karşı 2011 yılında başlayan gösterilerde ön saflarda yer almış, rejimden kendi siyasi ve sosyal konumlarını güçlendirecek reformlar yapmasını talep etmişlerdir.

Bir önceki bölümde görüldüğü gibi Esad rejimi reform isteklerini reddettiği gibi güç kullanma politikası kadınları etnik savaşın hedeflerinden biri haline getirmiştir. Suriyeli kadınlar rejimin şiddeti yoğun olarak kendilerine yönlendirdiği 2011-2013 yılları arasında toplumsal ağlar kurmak suretiyle savaşın mağdurlarına yardım etmeye çalışırken, sokak toplantıları ve gösterileri düzenleyerek şiddete başvurmeyen bir direniş hareketi sergilemişlerdir. Fakat gerek Suriye’de muhalif unsurların da güç kullanma politikasına başvurup mücadeleyi daha askeri hale getirmesi, gerekse uzun vadeli bir stratejilerinin olmamaları sebebiyle kadınların siyasi anlamda sesi bu ilk yıllarda marjinal seviyede kalmıştır (Alwadi, 2013). Bu arada gerek ülkede kadınları hedef alan yoğun şiddet gerekse Suriyeli kadınların şiddete başvurmeyen siyasi mücadelesi BM’nin dikkatini çekmiş, Güvenlik Konseyi 18 Ekim 2013 tarihinde 2122 sayılı kararını kabul ederek çatışma bölgelerinde kadınlara yönelik şiddeti kınadığı gibi çatışmaların önlenmesinde, çözümünde ve barış yapımından kadınların katılımının artması çağrısında bulunmuştur (United Nations Security Council, 2013).

Suriyeli kadınlar bu dönemde daha çok resmi olmayan toplantılarla etkili olmaya çalışmışlar; örneğin, 2014 yılının başında Suriye’nin değişik yerlerinden katılan ve toplumun çoğulcu yapısını yansıtan altmıştan fazla kadın Şam’da toplanarak Barış İçin Suriyeli Kadınların Forumu isimli bir konferans düzenlemişlerdir. Silahların gölgesinde toplanan bu kadınlar Cenevre Konferansı’na sunmak üzere yayınladıkları Suriyeli Kadınların Sözleşmesi adlı belgede Suriye’ye silah ve militan akışının durması için önlemler alınmasını, çatışmalardan etkilenen sivillere insani yardımların ulaştırılmasının sağlanmasını, devletin bütünlüğünün korunmasını ve siyasi uzlaşmanın etnik ya da mezhepsel kimlikler üzerinden yapılmamasını talep etmişler, ayrıca Suriye’nin geleceğinde söz sahibi olması gereken kadınların hem barış sürecine hem de barış sağlandıktan sonra silahsızlanma, yeniden yapılanma ve geçiş dönemindeki yargı süreçlerine katılımının sağlanması çağrısında bulunmuşlardır (Syrian Women’s Forum for Peace, 2014).

Aynı dönemde benzer bir girişim de 11-13 Ocak 2014 tarihlerinde BM Kadınlar (*UN Women*) kurumu ve Hollanda hükümetinin girişimiyle Cenevre’de toplanan Barış ve Demokrasi için Suriyeli Kadınların İnisiyatifi (SWIPD) adlı organizasyondan gelmiş, Suriyeli kadınlardan oluşan sivil toplum üyeleri ve temsilciler Sonuç Belgesi adı verilen bir raporu Cenevre Barış Konferansı’nda değerlendirilmesi için kamuoyuna sunmuşlardır. Sonuç Belgesi, kadınların barış sürecinde ve sonrasında siyasi katılımının sağlanması konusunda çağrıda bulunmuş fakat, aynı Suriyeli Kadınların Sözleşmesi gibi, kendisini sadece cinsiyet kaynaklı sorunlarla sınırlandırmayarak yaklaşık dörtte üçlük bir bölümünü çatışmaların bitirilmesi, barış sürecinin teşvik edilmesi ve bölgede insani durumun iyileştirilmesine dair önerilere ayırmıştır (Syrian Women’s Initiative for Peace and Democracy, 2014). Böylece Suriyeli kadınlar siyasetin tümünde - sadece kadınları ilgilendiren alanlarda değil - söz sahibi olarak mevcut siyasi sistemdeki cinsiyet ayrımcılığına meydan okumuşlardır. Fakat bütün bu inisiyatiflere, BM Güvenlik Konseyi kararlarına ve Suriye hakkında siyasi görüşmelerin başlangıcını teşkil eden 30 Haziran 2012 tarihli Cenevre Bildirisi’nin kadınların barış sürecinin her aşamasına katılımı yönündeki çağrısına rağmen (Action Group for Syria, 2012), 2014 yılının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleşen II. Cenevre Barış Konferansı’nda Suriyeli kadınlar resmi delegasyonlarda düşük düzeyde temsil edilmiş ve devlet çıkarlarının merkeze alındığı resmi düzeydeki görüşmelerde seslerini duyurmayı başaramamışlardır (Osman, 2014).

Resmi görüşmelere katılma ve temsil konularındaki bu başarısızlığa rağmen Suriyeli kadınlar siyasi mücadelelerini bırakmamış, Özgür Suriye ve Suriye’de Şiddetleri Belgeleme Merkezi gibi kadınların geniş katılımının olduğu kurumlar sivil toplum düzeyinde çalışarak toplumsal dayanışma ve barışı sağlama ve Suriye’de devam eden şiddeti uluslararası kamuoyuna duyurma adına faaliyet göstermişlerdir. Benzer şekilde Bihar Relief ve Sawa for Development and Aid gibi kadınların öncülük ettiği kuruluşlar Suriyeli göçmenler özellikle de kadınlar ve çocuklar için yardım ve farkındalık yaratmak suretiyle barış sürecine aşağıdan yukarı bir etki yapmayı amaçlamıştır (Jouejati, 2017). Daha resmi düzeyde ise özellikle İtalyan diplomat Staffan de Mistura Haziran 2014’te BM’nin Suriye Özel Elçisi olduktan sonra kadınların siyasi katılımına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmış, de Mistura göreve başlar başlamaz Suriyeli kadınların siyasi sürece katılımını öncelikleri arasında yer alacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda önemli bir adım olarak de Mistura 2016 yılı başında kendisine barış görüşmelerinde danışmanlık yapması amacıyla on iki bağımsız sivil toplum temsilcisi Suriyeli kadından oluşan bir Kadınların Danışma Kurulu’nun oluşmasına öncülük etmiş (Gambale, 2016), ayrıca geçiş dönemi de dahil Suriye’deki karar alma yapılarının en az yüzde otuzunun kadınlardan oluşması için çağrıda bulunmuştur (Sputnik News, 2016).

Suriye İç Savaşı'nın yarattığı “önemli an” devam ederken Suriyeli kadınların siyasi katılım mücadelesindeki başarısı belirsiz bir görünüm sergilemiştir. Kendilerinin savaşın pasif, zayıf ve sadece acı çeken bir tarafı olarak görülmesini istemeyen kadınlar BM düzeyindeki faaliyetlerde, resmi olmayan görüşmelerde ve sivil toplum hareketlerinde önemli bir başarı elde etmişler (Bukai, 2017), barış sürecine katkı sağlamak amacıyla Suriye'nin çoğulcu yapısını yansıtır biçimde farklı kadın organizasyonları bir araya gelerek birlik ve barış mesajları vermiştir (UN Women, 2016). Öte yandan, resmi görüşmelerde arzulanan etki yaratılamamış, örneğin 2017 başında Astana'da yapılan barış görüşmelerinde 55 delegenin arasında bir tane kadın temsilci bile katılmazken (Jouejati, 2017), Suriye rejimi ile muhalefet arasındaki görüşmelerde on beş müzakereci arasında sadece üç kadın yer almıştır (Welch, 2017). Dahası BM bünyesinde barış sürecine katkıda bulunması amacıyla kurulan Kadınların Danışma Kurulu Suriyeli kadınları başarılı bir şekilde temsil etmediği için eleştirilmiş, hatta kadınlara karşı insan hakları ihlallerinde bulunan Esad rejimiyle iyi ilişkileri olan siyasi gruplardan kadınları içerdiği için de tepki çekmiştir (Syria Justice and Accountability Centre, 2016). Son olarak sosyal ve kültürel maskülen normlar bu süreçte etkisini göstermiş, politika yapımına dahil edilmek istenmedikleri siyasi kültür içinde kadınların resmi görüşmelerde konuşmaya ve araya girmeye cesaret edemedikleri de Mistura tarafından ifade edilmiştir (Gambale, 2016). Kadınların siyasi katılım bağlamında eşitlik mücadelesi Suriye örneğinde mevcut erkek egemen sistemlerin gölgesinde kalırken, asker/savaşçı bir kimlikle hem kendilerine yönelen şiddetin hem de erkek egemen sistemin getirdiği sosyal ve kültürel normların üstesinden gelme çabaları da devlet çıkarlarının hedefi olmuştur.

Suriyeli Kadınların Çatışmalara Katılımı

Daha önce belirtildiği gibi, kadınların ülkelerindeki siyasi sürece katılımı tüm feminist bakış açılarının hedeflediği bir durum olmasına rağmen, kadınların askeri kurumlara katılmaları konusunda literatürde liberal ve farklılık feministleri arasında fikirsel bir ayrılık mevcuttur. Literatürdeki farklılığa rağmen, çoğu zaman iç savaşlar kendi gerçeklerini kendileri yaratır ve son yıllardaki çatışmalarda kadınlara yönelik bilinçli ve yoğun şiddet, bu çatışmalarda kadınların da bireysel ya da grup halinde silahlanmasına ve savaşçı bir kimlikle ortaya çıkmalarına neden olmuştur. Suriye İç Savaşı bu olgunun yoğun olarak yaşandığı bir örnektir ve neredeyse çatışan her önemli aktör kadınlardan oluşan birliklere sahiptir. Bu durum ilk bakışta kadın-erkek eşitliğinin ilk olarak askeri barakalarda başladığı gibi bir izlenim yaratabilir. Fakat kadın savaşçıları arasında yapılan ayırım, aktörlerin kadınlarla ilgili birbiriyle çelişen davranışları ve kadınların askeri katılımının arkasında gerçekleşen güç mücadeleleri, Suriye örneğinde, askeri katılım-cinsiyet eşitliği arasındaki ilişkide soru işaretleri

yaratmakta ve bu olgunun erkek egemen sistemleri zayıflatmak yerine daha çok güçlendirdiği yorumuna neden olmaktadır.

Suriye’de kadın savaşçıların ilk olarak ön plana çıktığı grup Suriyeli Kürtler olmuş, 2012 yılında Halk Koruma Birlikleri’nin (*Yekineyen Parastina Gel* - YPG) kadın kolu olarak Kadın Koruma Birlikleri (*Yekineyen Parastine Jin* - YPJ) kurulmuştur. Suriye İç Savaşı’nın ilk yıllarında ismini pek duyuramayan YPJ’nin önem kazanması, savaşın IŞİD’le mücadeleye evrilmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Batı ülkelerinin, özellikle de ABD’nin, IŞİD’e karşı savaş alanında dayandığı en önemli askeri unsur olan YPG, bu ülkelerin siyasi ve askeri desteğiyle zaman içinde güç kazanmış, buna paralel olarak da YPJ de askeri kapasitesini artırarak ilk kurulduğu dönemde 700 olan kadın savaşçı sayısını 2015 sonlarında 20,000’e kadar çıkarmıştır (Barfi, 2015). YPJ kısa zamanda Batı medyasının da dikkatini çekmiş, özellikle 2014 yılında Kobani’de gerçekleşen çatışmalarda yüzden fazla IŞİD savaşçısını tek başına öldürdüğü iddia edilen Rehana gibi YPJ savaşçıları sosyal medya yoluyla “efsane” haline gelerek Suriyeli Kürt kadın savaşçıların isminin duyulmasını sağlamışlardır (BBC Türkçe, 2014). IŞİD’in kadınlara yönelik terör ve şiddet temelli davranışlarına karşı kendini özgürleştirici bir güç olarak sunan YPJ, savaşın devam etmesiyle faaliyetlerini de artırmış, sadece Kürt kadınlara değil, Irak ve Suriye’deki Arap ve Yezidi kadınlara da askeri eğitim vermeye başlamıştır (McKernan, 2017a). Bu bağlamda Suriyeli Kürt yetkililer amaçlarının sadece kadınları IŞİD teröründen ve şiddetinden korumak değil, ayrıca kadınların çatışma alanındaki önemlerini göstermek suretiyle bölgedeki ataerkil toplum yapısının değişimini sağlamak olduğunu ifade etmişlerdir (Holmes, 2015).

Belirtilen bu amaca rağmen, Suriyeli Kürt kadın savaşçıların uluslararası medyaya yansması maskülen normlar ve devlet çıkarları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Batı medyası YPJ ile ilgili haberler yaparken genel anlamda Kürt savaşçıların arasında güzellikleri ile ön plana çıkanların resimlerini paylaşmış, kadınları nesnelleştirme suretiyle bazı YPJ militanlarına “Kürt Angelina Jolie” olarak lakap takmış (Gol, 2016), hatta YPJ militanlarının giysilerinden esinlenilerek elbiseler üretilmek suretiyle kadınların savaşçı olarak ciddiye alınmadığı bir resim ortaya konmuştur (Russia Today, 2014). Bu bağlamda Suriyeli Kürt grupları, kadınları propaganda ve PR malzemesi yapmakla suçlanırken, Batı ülkeleri de kadın savaşçılara “tuhaf, anlayışsız ve oryantalist” bir perspektifle yaklaştıkları için eleştirilmiştir (Dirik, 2014). Diğer yandan, konu devletlerin çıkarları bakımından da değerlendirilmiş, ABD ve Batı ülkelerinin IŞİD’le mücadeleye öncelik vererek YPG’nin - dolayısıyla da YPJ’nin - PKK ile olan organik bağını görmezden gelmesi ve YPJ’yi bir propaganda malzemesi olarak kullanması Türk basınında “sorumsuzluk ve iki yüzlülük”

olarak görülmüştür (Star, 2016). Bu bağlamda maskülen normlar ve devletlerin çıkarları, çatışmalar arasında kadın-erkek eşitliği olgusunu gölgede bırakmıştır.

YPJ'nin Batı medyasında ilgi uyandırması Esad yönetiminin de dikkatini çekmiş ve rejim kendisini ilerici bir aktör olarak dış dünyaya göstermek için Kürt örneğini takip etmiştir. Bu bağlamda Esad rejiminin sadece kadınlardan kurulu askeri birlikler yaratma projeleri zaman zaman medyaya yansımıştır. İlk olarak 2013 yılının ilk aylarında “Ulusal Savunma için Dişi Aslanlar” adıyla kadınlardan oluşan bir birlik kurulmuş ve askeri elbiseli ve silahlı kadın askerler rejimin hakim oldukları yerlerde güvenliği sağlamak görevini üstlenmişlerdir. Böylece rejim bir yandan düzenli güvenlik güçlerini isyancılarla mücadelede mobilize ederken diğer yandan muhalif kadınlara uyguladığı şiddetin Suriye halkı üzerindeki olumsuz psikolojik etkisini hafifletmeyi amaçlamıştır (Morris, 2013).

Ardından 2014 yılında Esad rejimi, “Suriyeli kadınların profilini yükseltmek ve bütün alanlarda başarılı olabileceklerini göstermek” amacıyla 800 kadından oluşan bir komando tugayı oluşturmuştur. Fakat kadın komandoların fotoğraflarının basında işlenmesi, Esad'ın ABD ile diyalog amacıyla Amerikan televizyonlarına konuşmasıyla aynı dönemde gerçekleşince söz konusu komandonun propaganda amaçlı oluşturulduğuna dair görüşler ifade edilmiştir (Leduc, 2015). 2015 yılı sonlarında bu sefer Al-Mahavir adıyla Suriye ordusunda IŞİD'e karşı savaşan kadın tugayı Esad rejimini destekleyen Rus basınında konu olarak işlenmiş, Suriyeli kadınların askeri kamplardaki eğitim görüntülerine yer verilmiştir (Sputnik News, 2015). Son olarak 2017 yılı başında Suriye ordusunun Khansawat Souria adıyla 150 kadından oluşan bir birlik kurduğu ve görünüm itibarıyla YPJ'yi andıran bu birliğin IŞİD'e karşı savaşacağı yerel medyada duyurulmuştur (McKernan, 2017c). Bütün bu gelişmelere rağmen, gerek kadınların askeri katılımının bir plan ve stratejiden beslenmeyerek düzensiz bir şekilde gerçekleşmesi gerekse Esad rejiminin kadınlara şiddet konusunda sabıka dosyasının kabarık olması, söz konusu projelerin kadın-erkek eşitliğinden ziyade devlet çıkarını merkeze alan propaganda amaçlı faaliyetler olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, IŞİD'in de kadınlardan oluşan Al-Khansaa Tugayı adlı bir birliğinin olduğu da ifade edilmelidir. IŞİD'in Batı ülkelerinden genç kızları nasıl cihada katılmak yönünde teşvik ettikleri, özellikle 2014 yılında Suriye'ye kaçan Avusturyalı iki genç kız olan Sabina Selimovic ve Samra Kesinovic örnekleriyle uluslararası medyanın dikkatini çekmiştir (Perez, 2014). Aynı yıl IŞİD Al-Khansaa Tugayı'nı oluşturmuş fakat bölgedeki diğer örneklerden farklı olarak bu kadınlardan oluşan birliğin amacı IŞİD'in ideolojisi paralelinde ne kadınların toplumsal rolünü yükseltmek ne de Batı ile ilişkileri geliştirmek amacıyla

propaganda yapmak olmuştur. Aksine IŞİD kendi ideolojisi paralelinde kadınlarla erkeklerin yan yana savaşmasını istememiş, Al-Khansaa Tugayı 2015 yılında kendi yayınladığı manifestoda, kadınların cihada katılımının sadece yeteri kadar savaşacak erkek kalmadığında ve “atama” usulüyle gerçekleşeceğini belirtmiştir. Manifesto ayrıca, Müslüman kadınların, Batı’daki hemcinsleri gibi üniversite diploması peşinde koşarak kendilerinin erkeklerden daha zeki olduklarını kanıtlama uğraşlarının gereksiz olduğunu, onların dini eğitim ve ev işlerini öğrenerek kendilerini evdeki rollerine hazırlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Kadınlara peçelerinin arkasında ve kamudan ayrı yaşamalarını öğütleyen Al-Khansaa Tugayı (Saul, 2015), ayrıca IŞİD’in koyduğu toplumsal kurallara uymayan kadınları cezalandırma rolü de oynamış, böylece kadınların ve erkeklerin toplumsal ayrılığını daha da pekiştirmiştir. Bu bağlamda Al-Khansaa Tugayı’nın kuruluş amacı kadın-erkek eşitliğini sağlamak ya da kadınların toplumsal statüsünü yükseltmek değil, tam aksine radikal dini ideoloji doğrultusunda kadınların kadınlar tarafından baskı altına alınması olmuştur.

Suriye İç Savaşı’nda kadınların askeri katılımının gelecekte maskülen normları nasıl bir değişime uğratacağı konusunda kesin bir yargıya ulaşmak zor görünmektedir. IŞİD’in zaten kadın-erkek eşitliğini sağlamak gibi bir amacı yoktur. Suriye rejimi ise kadınların askeri katılımı konusunda birçok inisiyatif almasına rağmen hem sabıka dosyası doludur hem de bu inisiyatifleri propaganda doğrultusunda yaptığı açıktır. Kürt cephesinde ise bu konuda daha ciddi adımlar atılmasına ve Kürtlerin “feminist bir demokrasi” kurmak niyetinde olduklarını belirtmelerine rağmen (McKernan, 2017b), gerek konunun devlet- ve yerel aktör-çıkarları tarafından değerlendirilmesi gerekse propaganda niteliğinin görülmesi itibarıyla nasıl sonuçlanacağını öngörmek imkânsızdır. Suriye’de silahlar sustuğunda Kürt kadınlarının siyasette daha aktif rol oynaması mümkün olduğu gibi Eritre örneğine benzer şekilde ataerkil toplum özelliklerinin Kürtler arasında tekrar boy göstermesi ya da bölgesel gerilimlerin devam etmesiyle demokratik bir feminizm yerine militarist bir feminizmin öne çıkması da olasılık dahilindedir. Sonuç olarak, Hale’in ifadesini hatırlatmakta tekrar fayda var: Savaş zamanı askeri sığınaklarda “hayat demokrasi gibi görünür” (Hale, 2000: 344) ve önemli olan silahlar sustuğunda kadınların hayatın her fonksiyonuna ne ölçüde katıldığıdır.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, Suriye İç Savaşı, feminist literatürün üzerinde yoğunlaştığı üç konu üzerinden analiz edilmiştir. Bu konular kadınların iç savaşlarda spesifik ve yoğun olarak hedef haline getirilmesi, iç savaşların çözüm sürecinde ve sonrasında kadınların siyasi görüşmelere katılımı ve kadınların asker/savaşçı rolüyle askeri çatışmalara katılımıdır. Tarih boyunca birçok savaş ve çatışmada

şahit olunduğu gibi, Suriye İç Savaşı sürecinde kadınlar ölüm, tecavüz ve işkence gibi çok katmanlı şiddete maruz kalmışlar, çoğu zaman sadece kadın oldukları için militer grupların hedefi haline gelmişler ve yaşadıkları sorunlar Suriye'yi terk ettiklerinde bile peşlerini bırakmamıştır. Bu sorunlar ulusaşan bir nitelikte olduğundan çözümleri de sadece Suriye coğrafyasıyla sınırlı olamayacağı gibi, yaşanan baskı ve işkencenin yarattığı travmatik etki silahların susmasıyla sona erecek değildir. Bu sebeple mevcut çözüm arayışları devletlerin ve yerel aktörlerin çıkarlarına, amaçlarına ve birbiriyle mücadelesine odaklanan yaklaşımların sınırlarını aşmalı ve feminist yaklaşımlarla beslenmelidir.

Savaşın bütün olumsuz etkisine rağmen, aynı zamanda kadınların erkek egemen toplumun zincirlerini kırması için bir “önemli an” oluşturduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda altı yıllık savaş süresince Suriyeli kadınlar hem kendi ülkelerinde hem de göç ettikleri yerlerde yerel, ulusal ve uluslararası önemde birçok siyasi ve sosyal oluşumun içerisinde yer almak suretiyle çatışmanın çözümü sürecinde aktif rol oynayarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Maskülen yaklaşımların kendileri için uygun gördüğü “pasif, zayıf ve sadece acı çeken” aktör konumunu reddeden kadınlar özellikle BM düzeyindeki faaliyetlerde, resmi olmayan görüşmelerde ve sivil toplum hareketlerinde önemli bir başarı elde etmişler, fakat resmi görüşmelerde arzu ettikleri katılımı sağlayamamışlardır. Bu durum feminist yaklaşımların önünde hala aşılması gereken duvarların bulunduğu açık bir göstergesidir.

Suriyeli kadınların bir diğer mücadele gösterdikleri alan askeri katılım konusudur. Kadınların savaşçı kimliklerle erkek egemen sistemin sınırlarını aşma çabası konusunda feminizm literatüründe bir bütünlük olmadığı bir gerçektir. Yine savaş ortamının kendi doğası içinde kadınları ne kadar özgürleştirdiği ya da erkek egemen sistemin sınırlarını kalıcı olarak ne kadar değiştirebildiği de geçmişteki örneklerle incelendiğinde sürekli tartışma konusu olmaktan kurtulamamıştır. Suriye İç Savaşı'nda kadınların askeri katılım konusuna ilgi göstermesinin ve neredeyse bütün savaşan aktörlerin kadınlardan oluşan birlikler oluşturmasının incelenmesi gereken bir durum yarattığı aşikardır. Bununla birlikte savaşın halen sürdüğü bir ortamda bu konuya dikkatle yaklaşılması da elzemdir. Kadınlara yönelik en ağır hak ihlallerinde bulunan aktörlerin bile kadın birlikler aracılığıyla propaganda faaliyetlerine girişmesi askeri katılımın kadınları erkek egemen sistemden gerçekten ne kadar özgürleştirdiği konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Bu sebeple söz konusu soru bağlamında herhangi bir sonuca varmak için henüz erkendir.

KAYNAKÇA

Action Group for Syria (2012), Final Communiqué, <http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf> (29.03.2017).

Al-Ali, Nadej ve Nicola Pratt (2009), "The United States, the Iraqi Women's Diaspora and Women's 'Empowerment' in Iraq," Nadej Al-Ali ve Nicola Pratt (Der.), Women and War in the Middle East: Transnational Perspectives (London: Zed Books): 65-98.

Alwadi, Nada (2013), "Voices of Syrian Women in Civil Resistance," Open Democracy, 27 Eylül, <https://www.opendemocracy.net/civilresistance/nada-alwadi/voices-of-syrian-women-in-civil-resistance> (27.03.2017).

Amnesty International (2016), "Female Refugees Face Physical Assault, Exploitation and Sexual Harassment on Their Journey through Europe," 18 Ocak, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-on-their-journey-through-europe/> (24.03.2017).

Barfi, Barak (2015), "Kurds Now Our Best Ally Against ISIS in Syria," Washington Institute, 9 Ekim, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/kurds-now-our-best-ally-against-isis-in-syria> (03.04.2017).

BBC Türkçe (2014), "Bir İnternet Efsanesi Nasıl Doğdu: Kobanili 'Rehana'", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141103_internet_efsanesi (03.04.2017).

Bihar Relief Organization, <http://biharrelief.org/> (29.03.2017).

Blau, Max (2016), "First Female Afghan Air Force Pilot Asks US for Asylum," CNN, 27 Aralık, <http://edition.cnn.com/2016/12/27/politics/female-afghan-military-pilot-asylum/> (13.03.2017).

Bruner, Stefan (2014), "Sexual Violence in the Syrian Civil War is Likely a State Strategy," Yale Academic Commons, <http://campuspress.yale.edu/elisabethwood/files/2014/02/Brunner-Sexual-Violence-in-Syria-is-Likely-a-State-Strategy-feb-8-20141.pdf> (20.03.2017).

Bukai, Marah (2017), "Syrian Women on the Opposition Side Play a Direct Role at Peace Talks," PassBlue, 23 Mart, <http://www.passblue.com/2017/03/23/its-about-time-syrian-women-play-a-direct-role-at-the-peace-talks/> (29.03.2017).

Center for Systemic Peace, Global Conflict Trends: Assessing the Qualities of Systemic Peace, <http://www.systemicpeace.org/conflictrends.html> (08.03.2017).

Collier, Paul ve Anke Hoeffler (1998), "On Economic Causes of Civil War," *Oxford Economic Papers*, 50 (4): 563-573.

Collier, Ruth Berins ve David Collier (1999), *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement and Regime Dynamics in Latin America* (Princeton, N.J.: Princeton University Press).

Collins, Dylan ve Zena Tahhan (2017), "Syria's Geneva Talks: 'Expectations Pretty Low'," *Aljazeera*, 22 Şubat, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/02/syria-geneva-talks-expectations-pretty-170222062023683.html>, (01.03.2017).

de Figureiredo, Rui ve Barry Weingast (1999), "The Rationality of Fear: Political Opportunism and Ethnic Conflict," Barbara F. Walter ve Jack L. Snyder (der.), *Civil Wars, Insecurity, and Intervention* (New York: Columbia University Press): 261-301.

Dirik, Dilar (2014), "Western Fascination with 'Badass' Kurdish Women," *Aljazeera*, 29 Ekim, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/10/western-fascination-with-badas-2014102112410527736.html> (03.04.2017).

Free-Syria, <http://www.free-syria-foundation.org/> (29.03.2017).

Frostier, Marie (2017), "You Want Freedom? This is Your Freedom": Rape as a Tactic of the Assad Regime", London School of Economics Centre for Women, Peace and Security, <http://www.lse.ac.uk/WomenPeaceSecurity/pdf/2017/wps3Forestier.pdf> (20.03.2017).

Fuller, Graham E. (2016), *Türkiye ve Arap Baharı* (Ankara: Eksi Kitaplar).

Gaca, Kathy L. (2011), "Girl, Women, and the Significance of Sexual Violence in Ancient Warfare," Heineman, Elizabeth D. (Der.), *Sexual Violence in Conflict Zones: From the Ancient World to the Era of Human Rights* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press): 73-88.

Galbraith, Peter W. (2016), "How the War Ends in Syria," *New York Times*, 6 Aralık, https://www.nytimes.com/2016/12/06/opinion/how-the-war-ends-in-syria.html?_r=0 (01.03. 2017).

Gambale, Maria Luisa (2016), "How Syrian Women Landed at the UN Peace Talks and What It All Means," PassBlue, 10 Mayıs, <http://www.passblue.com/2016/05/10/how-syrian-women-landed-at-the-un-peace-talks-and-what-it-all-means/> (29.03.2017).

Global Women's Rights (2014), Seeking Accountability and Effective Response for Gender-Based Violence Against Syrian Women: Women's Inclusion in Peace Processes, <https://www.madre.org/sites/default/files/PDFs/Women%27s%20Inclusion%20in%20Peace%20Processes.pdf> (20.03.2017).

Gol, Jiyar (2016), "Kurdish 'Angellina Jolie' Devalued by Media Hype," BBC, 12 Eylül, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-37337908> (03.04.2017).

Goldstein, Joshua S. (2001), War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa (Cambridge: Cambridge University Press).

Hale, Sondra (2000), "The Soldier and the State: Post-Liberation Women: The Case of Eritrea," Waller, Marguerite R. ve Jennifer Rycenga (Der.), Frontline Feminisms: Women, War, and Resistance (London: Routledge): 343-366.

Hawley, Caroline (2016), "The Women Risking it All to Flee Syria for a New Start in Europe," BBC, 16 Mayıs, <http://www.bbc.com/news/world-europe-36285164> (24.03.2017).

Hicks, George L. (1995), The Comfort Women: Japan's Brutal Regime of Enforced Prostitution in the Second World War (New York: W.W. Norton & Co).

Hoffman, Peter J. ve Thomas G. Weiss (2006), Sword & Salve: Confronting New Wars and Humanitarian Crisis (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers).

Holmes, Amy Austin (2015), "What are the Kurdish Women's Units Fighting for in Syria?" The Washington Post, 23 Aralık, https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/12/23/what-are-the-kurdish-womens-units-fighting-for-in-syria/?utm_term=.098fb9305bec (03.04.2017).

Horowitz, Donald L. (1985), Ethnic Groups in Conflict (Berkeley: University of California Press).

Human Rights Watch (2011a), ““We’ve Never Seen Such Horror”: Crimes against Humanity by Syrian Security Forces,” <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0611webwcover.pdf> (01.03.2017).

Human Rights Watch (2011b), “Syria: Peaceful Demonstration Violently Dispersed,” 16 Mart, <https://www.hrw.org/news/2011/03/16/syria-peaceful-demonstration-violently-dispersed> (16.03.2017).

Human Rights Watch (2014), “We are Still Here”: Women on the Front Lines of Syria’s Conflict, https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syriawrd0714_web_1.pdf (20.03.2017).

International Federation for Human Rights (2013), Violence Against Women in Syria: Breaking the Silence, https://fidh.org/IMG/pdf/syria_sexual_violence-web.pdf (20.03.2017).

Jenichen, Anne (2010), “Women and Peace in a Divided Society: Peace-building Potentials of Feminist Struggles and Reform Processes in Bosnia and Herzegovina,” Chandler, Robin M. vd. (Der.), Women, War, and Violence: Personal Perspectives and Global Activism (New York: Palgrave Macmillan): 137-154.

Jenkins, Brian Michael (2014), “The Dynamics of Syria’s Civil War,” Rand Corporation, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE115/RAND_PE115.pdf (01.03.2017).

Jouejati, Rafif (2017), “Women are Invisible at the Syria Peace Talks,” PassBlue, 23 Şubat, <http://www.passblue.com/2017/02/23/whos-missing-at-the-syria-peace-talks-women/> (29.03.2017).

Kaufman, Stuart J. (2001), Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War (New York: Cornell University Press).

Keeney-Mischel, Colleen (2010), “A Gendered Approach for Policy in United Nations Peacekeeping Missions,” Chandler, Robin M. vd. (Der.), Women, War, and Violence: Personal Perspectives and Global Activism (New York: Palgrave Macmillan): 99-115.

Lake, David A. ve Donald Rothchild (1996), “Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict,” *International Security*, 21(2): 41-75.

Leduc, Sarah (2015), "Assad's Female Fighters: Progress or Propaganda?" France 24, 2 Nisan, <http://www.france24.com/en/20150402-syria-women-soldiers-assad-army-propaganda> (03.04.2017).

McDoom, Omar Shahabuddin (2012), "The Psychology of Threat in Intergroup Conflict: Emotions, Rationality, and Opportunity in the Rwandan Genocide," *International Security*, 37 (2): 119-155.

McKernan, Bethan (2017a), "Female Kurdish Fighters Announce New Training Academies for Arab Women to Take on Isis in Syria," *Independent*, 4 Ocak, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/female-kurdish-fighters-ypj-set-up-new-training-academies-arab-yazidi-women-to-fight-isis-a7508951.html> (03.04.2017).

McKernan, Bethan (2017b), "The Kurdish Woman Building a Feminist Democracy and Fighting Isis at the Same Time," *Independent*, 5 Ocak, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/kurdish-woman-building-feminist-democrac-fighting-isis-at-the-same-time-syria-kurdistan-rojava-new-a7487151.html> (07.04.2017).

McKernan, Bethan (2017c), "Syrian Army Creates New Women's Unit to Fight ISIS," *Independent*, 2 Şubat 2017, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syrian-army-creates-womens-unit-fighting-isis-islamic-state-bashar-al-assad-regime-terror-group-a7558896.html> (03.04.2017).

Mladjenovic, Lepa ve Donna M. Hughes (2000), "Feminist Resistance to War and Violence in Serbia," Waller, Marguerite R. ve Jennifer Rycenga (Der.), *Frontline Feminisms: Women, War, and Resistance* (London: Routledge): 241-270.

Moore, Catherine ve Tarsila Talarico (2015), "Inclusion to Exclusion: Women in Syria," *Emory International Law Review*, 30 (2): 213-259.

Morris, Loveday (2013), "Assad's Lionesses: The Female Last Line in the Battle for Syria," *Independent*, 22 Ocak, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/assads-lionesses-the-female-last-line-in-the-battle-for-syria-8462221.html> (03.04.2017).

Nassar, Sema (2015), *Detention of Women in Syria: A Weapon of War and Terror*, Euro-Mediterranean Human Rights Network, http://euromedrights.org/wp-content/uploads/2015/06/EMHRN_Womenindetention_EN.pdf (06.03.2017).

Nazemroaya, Mahdi Darius (2014), "The Historic Role that Soviet Women Played in Defeating the Nazis in World War II," *Global Research*, 8 Mart, <http://www.globalresearch.ca/how-the-west-ignores-women-as-actors-in-otherized-societies-a-sociological-unraveling-of-the-logos-of-the-soviet-amazons/5372529> (13.03.2017).

Osman, Hibaaq (2014), "Where are the Syrian Women at the Geneva Peace Talks?", *The Guardian*, 23 Ocak, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/23/syria-women-geneva-peace-talks> (27.03.2017).

Osman, Hibaaq (2016), "This is the Brutal Effect of War on the Women of Syria," *The Independent*, 20 Ocak, <http://www.independent.co.uk/voices/this-is-the-brutal-effect-of-war-on-the-women-of-syria-a6841856.html> (20.03.2017).

Perez, Chris (2014), "Gun-Wielding Teen Girls from Europe Join ISIS," *New York Post*, 10 Eylül, <http://nypost.com/2014/09/10/gun-wielding-austrian-teens-trying-to-join-isis-recruit-others/> (05.04.2017).

Posen, Barry R. (1993), "The Security Dilemma and Ethnic Conflict," *Survival*, 35 (1): 27-47.

Rehn, Elisabeth ve Ellen Johnson Sirleaf (2002), *Women, War and Peace: The Independent Experts' Assessment on the Impact of Armed Conflict on Women and Women's Role in Peace-building* (New York: United Nations Development Fund for Women).

Russia Today (2014), "Rebel Sell: H&M Apologizes for Kurdish Female Fighter-Inspired Jumpsuit," 7 Ekim, <https://www.rt.com/news/193764-hm-apologizes-kurdish-outfit/> (03.04.2017).

Saul, Heather (2015), "Life as a Woman Under Isis: Document Reveals for the First Time What Group Really Expects from Female Recruits Living in Syria and Iraq," *Independent*, 23 Temmuz, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/life-as-a-woman-under-isis-document-reveals-for-the-first-time-what-group-really-expects-from-female-10025143.html> (07.04.2017).

Sawa for Development and Aid, <http://www.sdaid.org/> (29.03.2017).

Sputnik News (2015), "Syrian Female Battalion Training to Give Daesh Hell," 23 Aralık, <https://sputniknews.com/videoclub/201512231032214218-syrian-female-battalion-video/> (03.04.2017).

Sputnik News (2016), “Women Shall Represent 30% in Syria’s Transitional Gov’t Bodies,” 24 Mart, <https://sputniknews.com/middleeast/201603241036891488-women-rights-transition-syria/> (29.03.2017).

Star (2016), “Fransa’da Öğrencilere YPJ Propagandası,” 10 Mayıs, <http://www.star.com.tr/guncel/arsiv-haber-1110083/> (03.04.2017).

Syria Justice and Accountability Centre (2016), “The Controversy over the Syrian Women’s Advisory Board,” 7 Nisan, <https://syriaaccountability.org/updates/2016/04/07/the-controversy-over-the-syrian-womens-advisory-board/> (29.03.2017).

Syrian Network for Human Rights, <http://sn4hr.org/> (16.03.2017).

Syrian Women’s Forum for Peace (2014), Syrian Women’s Charter, <http://www.el-karama.org/wp-content/uploads/2014/01/SyrianWomenChartJan2014final.pdf> (27.03.2017).

Syrian Women’s Initiative for Peace and Democracy (2014), Outcome Document, http://www.peacewomen.org/assets/file/outcomedocument_syria_unw_jan13.pdf (29.03.2017).

The Telegraph (2016), ““The Cold War Never Ended...Syria is a Russian-American Conflict,” Says Bashar al-Assad,” 14 Ekim, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/14/the-cold-war-never-endsyria-is-a-russian-american-conflict-say/> (01.03.2017).

UN Women (1979), Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm> (08.03.2017).

UN Women (1995), Beijing Declaration and Platform for Action, <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/> (10.03.2017).

UN Women (2012), Women’s Participation in Peace Negotiations: Connections Between Presence and Influence, <http://www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2012/10/wpssourcebook-03a-womenpeacenegotiations-en.pdf> (13.03.2017).

UN Women (2016), “Syrian Women Rise Above Differences and Forge a Statement of Unity,” 23 Mayıs,

<http://www.unwomen.org/en/news/stories/2016/5/syrian-women-rise-above-differences-and-forge-a-statement-of-unity> (29.03.2017).

UNICEF, “A Study on Early Marriage on Jordan 2014,” https://www.unicef.org/mena/UNICEFJordan_EarlyMarriageStudy2014.pdf (24.03.2017).

United Nations General Assembly (1982), Declaration on the Participation of Women in Promoting International Peace and Cooperation, <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r063.htm> (10.03.2017).

United Nations General Assembly (2014), Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/27/60, 13 Ağustos.

United Nations General Assembly (2015), Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/28/69, 5 Şubat.

United Nations General Assembly (2016), Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/31/68, 11 Şubat.

United Nations Security Council (2000), Resolution 1325, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement> (10.03.2017).

United Nations Security Council (2013), Resolution 2122, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2122> (27.03.2017).

Via, Sandra (2010), “Gender, Militarism, and Globalization: Soldiers for Hire and Hegemonic Masculinity,” Laura Sjoberg ve Sandra Via (der.), *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives* (California: Praeger): 42-53.

Violations Documentation Center in Syria, <http://vdc-sy.net/en/> (29.03.2017).

Welch, Haydn (2017), “Syrian Peace Negotiations: Where are the Women?” Georgetown Institute for Women, Peace and Security, 25 Ocak, <http://blog.giwps.georgetown.edu/syrian-peace-negotiations-where-are-the-women/> (29.03.2017).

Women’s Refugee Commission, <https://www.womensrefugeecommission.org/> (06.03.2017).

Zabeida, Natalja (2010), "Not Making Excuses: Functions of Rape as a Tool in Ethno-Nationalist Wars," Chandler, Robin M. vd. (Der.), *Women, War, and Violence: Personal Perspectives and Global Activism* (New York: Palgrave Macmillan): 17-30.